

DİKKAT EKSİKLİĞİ-HİPERAKTİVİTE BOZUKLUĞU YARATICILIĞI TETİKLER Mİ? PSİKOLOJİK İKLİMİN ARACI ROLÜ

Serdar YENER*

Özet:

Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) olgusu giderek daha fazla bir şekilde toplumsal hayatın bir parçası haline gelmektedir. Günümüzde çocuklarda görülme sıklığı % 5'e ulaşan DEHB vakaları artan teşhis ve tedavi maliyetlerinin yanında sosyal etkileriyle de dikkate alınması gereken bir konu haline gelmiştir. Artan DEHB vakaları işletmelerde çalışan yönetimi açısından sürecin dikkatli yönetilmesini gerekli kılmaktadır. DEHB'nin yaratıcılığa yol açtığına dair inanışların sorgulanması işletmeler için faydalı alternatifler sunabilir. Yaratıcılık sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmede işletmelerin en etkin aracı olabilir. Artan DEHB vakaları liderlerin DEHB rahatsızlığı olan bireylerden faydalanacak etkin örgütsel iklimi oluşturmasını gerekli kılmaktadır. Araştırmada psikolojik rahatlık algısının DEHB ve yaratıcılık arasındaki ilişkide aracılık rolü sorgulanmıştır. Araştırmanın örneklemini Sinop ilinde faaliyet gösteren bir işletmenin 137 çalışanı oluşturmaktadır. SPSS ve Process Makro kullanılarak analiz edilen verilere göre Psikolojik Rahatlık algısının kısmi aracılık etkisi gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dikkat eksikliği-hiperaktivite bozukluğu, Psikolojik rahatlık, Yaratıcılık.

Does Attention Deficit-Hyperactivity Disorder Trigger Creativity? Mediating Role of Psychological Condition

* Yrd. Doç. Dr. Sinop Üniversitesi Boyabat İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü, serdaryener@sinop.edu.tr

Abstract:

The Phenomenon of Attention Deficit and Hiperactive Disorder (ADHD) is increasingly becoming a part of social life. Today with its % 5 rates among children ADHD is becoming a striking issue with its increasing diagnosis and treatment costs also in financial and social contexts. Increasing ADHD cases requires attentive management of process in human resources management. Questioning the beliefs that ADHD predicts creativeness may reveal useful alternatives for businesses. Creativity may be the most effective instrument of businesses in order to have the ability of sustainable competitive advantage. With increasing rates of ADHD cases leaders should build effective organizational climates to exploit employees with ADHD. Mediation role of Psychological Safety on the relationship between ADHD and creativeness is questioned in research. 137 employees who work in a factory in Sinop are composing sample of research. According to the results of analysis which are got through using SPSS and Process Macro partial mediating role of psychological safety is observed.

Keywords: Attention Deficit – Hyperactivity Disorder, Psychological Safety, Creativity.

Giriş

20. yüzyılın başlarında DEHB tıp çerçevesinde doğumda veya doğumdan önce yaşananlardan kaynaklı bireylerin beyinlerindeki Minimal Beyin İşlev Bozukluğu (MBD) adı verilen düzensizlikten kaynaklandığı ifade edilmekteyken günümüzde Amerikan Psikiyatri Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü'nün çalışmaları davranış, çevresel vb. faktörlerin DEHB üzerindeki etkilerini sorgulamaktadır. Amerika'da DEHB olarak tanımlanan bu rahatsızlık Avrupa'da genellikle hiperkinetik bozukluk olarak ifade edilmektedir. DEHB nero görüntüleme ve moleküler genetik alanındaki çalışmalarla açıklanmaya çalışılmaktadır. Günümüzde ABD ve Avrupa'da 30 yıl öncesiyle karşılaştırıldığında DEHB vakaları artış göstermiştir. Avrupa'da onbinde beş olan oran günümüzde binde üçe çıkarken (NICE, 2006) Amerika' da binde 12 olan oran günümüzde binde otuz beşe çıkmıştır (Olfson ve ark., 2003). Türkiye'de yapılan çalışmalarda DEHB' nin okul dönemi çocuklarının % 3-6' sında görüldüğü raporlanmıştır (Şenol ve İşeri, 2004).

Geçmişte yapılan çalışmalarda DEHB'in nörobiyolojik belirleyenleri konusunda birbiriyle çelişen sonuçlar ortaya çıkmasına rağmen son yıllarda nörobiyolojik belirleyenlerin güçlü etkisi gözlenmektedir (Hauser ve ark., 2014). Hem ulusal (Öner ve ark., 2008) hem uluslararası alanyazında destekleyici sonuçlar nörobiyoloji çerçevesinde prefrontal korteksin (PFK) işlev bozukluklarının (kan dolaşımının yavaş olması vb.) DEHB üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymaktadır (Zametkin ve ark., 1990).

Yaratıcılığın zihinsel bir süreç olduğunun birçok çalışmada ortaya konulması yaratıcılığın bilişsel olarak ve dolayısıyla nörolojik olarak incelenmesini gerekli kılmaktadır (Pfenninger & Shubik, 2001). Yaratıcılık insanın bilgi işleme sürecinin temel aktivitelerinden biri olarak ifade edilmektedir. Yaratıcılığın iki temel özelliği (Dietrich, 2004);

- Yaratıcılık yoluyla oluşan çıktının daha önce yapılmamış (orjinal) ve tahmin edilmemiş olması,
- Yaratıcılık yoluyla oluşan çıktının göreve ve duruma uygun çözümler sunmasıdır.

Yaratıcılık alanyazında psikolojik, sosyal, gelişimsel, bilişsel, tarihsel boyutlardan birçok farklı kuramla incelenmiştir (Dietrich, 2004). Yaratıcı düşünce olgusunun beynin nörolojik fonksiyonlarının bir sonucu olduğunu ortaya koyan birçok çalışma mevcuttur (Dietrich, 2004). Bu çalışmalarda yaratıcılık sürecinin de diğer bilişsel süreçlerin işlediği beynin profrontal korteks bölümünde işlediği kabul edilmektedir (Fuster, 2002, Dietrich, 2004).

Yaratıcılığı nörolojik ve psikolojik (biliş, alt-üst biliş vb. süreçler) süreçleri birleştirerek tanımlamaya çalışan ve yaygın olarak kullanılan Ebert'in Bilişsel Döngü Modeli (Cognitive Spiral Model, 1994) yaratıcılığın nörolojik belirleyenlerinin desteklendiği güçlü bir model olarak araştırmalara konu olmaktadır.

Yaratıcılığa ilişkin alanyazında farklı kuramlara oturtulan birçok çalışma yapılmıştır (Kanematsu ve Barry, 2016). Farklı çalışmaların farklı yaklaşımlarla farklı

sonuçlar ortaya koyması yaratıcılığa çoğulcu bir yaklaşımla bakmamızı gerekli kılmaktadır (Kozbelt ve ark., 2010). Örneğinin otonominin (özerklik) yaratıcılığı arttıran bir faktör olduğu söylene de çok fazla otonominin hedef ve ideallerden sapmaya neden olabileceği düşünülebilir. Bir başka faktör olarak ıraksak düşüncenin yaratıcılığı arttırdığı ifade edilse de çok fazla ıraksak düşüncenin konudan uzaklaşma tehlikesi oluşturabileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla yaratıcılıkla ilgili yapılan birçok çalışmanın yaratıcılığın belirleyenleri olarak birçok farklı olguyu ortaya koyması yaratıcılığın belirleyenlerinin farklı olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte bu araştırmaların en olumlu sonuçlarından bir tanesi yaratıcılığı arttıran faktörleri ortaya koymasıdır. Bu faktörlerin yaratıcılığa doğrudan etkisi olmadığı fakat bakış açısını farklılaştırarak konuya alternatif özümmler üretecek şartları sağladığı ifade edilmektedir (Kozbelt ve ark., 2010).

Bundan yola çıkarak DEHB ve yaratıcılık arasında etkisi olabileceği düşünülen değişkenler irdelenmiştir. Kanematsu ve Barry'nin (2016) araştırmasında yaratıcılığın gelişimsel kuram çerçevesinde bağlamsal faktörlerle belirlenebileceği ifade edilmiştir. Gelişimsel kuram çerçevesinde yaratıcı bireylerin doğumundan itibaren içinde bulunduğu gelişimsel süreç ve bağlamda ne tür davranış ve etkenlere maruz kaldığı araştırılarak yaratıcılığın bunlar üzerine oturtulması amaçlanır (Albert ve Runco, 1989).

İşletmeler açısından önemi ise giderek daha fazla yaygınlaşan DEHB'nin zamanında tedavi edilmemesi ve uygun şartların sağlanmaması durumunda bireylerin ilerleyen yıllarda yaşamının farklı alanlarındaki tavır ve davranışlarını olumsuz etkileyebileceği düşünülmektedir. İşletmelerde DEHB vakalarının artması bu bireylerin uygun şartlarda işletmelerin amaçları doğrultusunda kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu süreçte DEHB' e sahip bireylerin diğer akranlarıyla karşılaştırıldığında özsaygı ve özgüvenlerinin düşük olduğu ifade edilmektedir (Taylor ve ark., 1996). Bu açıdan bakıldığında DEHB belirtilerinin azaltılmasına yönelik farmakolojik tedavilerin etkin sonuçlar verebileceği önerilirken bu bireylerin yaşamlarına ilişkin

planlama ve sürdürmesine yönelik psikososyal desteğin (terapi vb.) etkin rol oynayabileceği iddia edilmektedir (Nilsson, 2013). Düşük özsaygı ve özgüvenle birlikte DEHB'e sahip bireylerin içinde bulunduğu ortamda tedirginlik yaşayacağı yani psikolojik rahatlık seviyesinin düşeceği düşünülmektedir. Ayrıca toplum içinde de farklı sosyal tepkilere (Mobbing vb.) en fazla maruz kalan bireyler olduğu iddia edilmektedir (Bernhardt, 2015). DEHB'e sahip bireylerin psikolojik rahatlık algısının düşük olacağı tahmin edilirken içinde bulunduğu bağlamda diğer bilinçli çalışanların bu bireylere karşı davranışlarının ise daha hoşgörülü ve destekleyici olacağı tahmin edilmektedir. Bu sonuç ise aşağıda ifade edilen iki vaka gözlemiyle önerilmiştir.

Bilimsel laboratuvar ve anket araştırmalarının yanısıra vaka analizleri de DEHB vakalarının etki ve sonuçlarının bağlamsal olarak değişebileceğini sunmaktadır. 2014-2017 arasında gözlenen iki olayda psikolojik rahatlık ve DEHB arasında ilişki gözlenmiştir. Bu çerçevede içinde bulunduğu bağlamda üyelerine kişilerarası psikolojik risklerden arınmış, hoşgörü ve destek sunan bir çalışma ortamı öneren psikolojik rahatlık ikliminde bireylerin DEHB'lerinin baskılanarak olumsuz etkilerinin en aza indirilip yaratıcılıklarının artırılabilirliği düşünülmektedir. Bu süreçte DEHB bulunan bireylerin otonom veya özerk davranışlarının olumlu yönde evrilebileceği düşünülmektedir. Buna ilişkin gelişimsel kuram çerçevesinde oluşturulan modele göre psikolojik rahatlık algısının DEHB ile yaratıcılık arasında aracı rol oynayabileceği düşünülmektedir.

1. Literatür Taraması

1.1. Dikkat Eksikliği-Hiperaktivite Bozukluğu

Dikkat eksikliği ve Hiperaktivite bozukluğu (DEHB) dürtüsellik, hiperaktivite bozukluğu ve dikkatsizlik temelinde açıklanan rahatsızlık olarak ifade edilmektedir (NCPG, 2013: 15). Bireylerin özellikle küçük yaşlarında görülen düşünmeden anlık yaptığı davranışları, elinin, ayağının ve başının sürekli hareket etmesi, aklına geleni doğrudan söylemesi gibi davranışlarıyla gözlemlenebilen veya teşhis edilebi-

len DEHB'nun bireysel etkenlerden kaynaklanırken çevresel etkenlerden de etkilenebileceği ifade edilmektedir (NCBG, 2013: 15). DEHB çocuklarda en fazla görülen nörolojik rahatsızlıklardan biri olarak öne çıkmaktadır (Visser ve ark., 2014). 2009 yılında ABD'de yapılan bir araştırmada % 5,2 lere kadar çıktığı ifade edilmiştir. 2008 yılında DEHB'nin sırf ilaç masraflarının ABD ekonomisine 4.3 milyar dolara mal olduğu ifade edilmektedir (Gupte-Singh ve ark., 2017).

DEHB uyumsuz davranışlar, uyku bozukluğu, agresiflik, mizaç değişkenliği, öğrenme problemleriyle özdeşleştirilen bir rahatsızlık olup bireyin psikolojik, fizyolojik, davranışsal ve duygusal uyum yeteneklerini köreltmektedir.

Bireylerin yaşlarının artışıyla birlikte öz kontrol ihtiyacının artmasından dolayı DEHB rahatsızlığının belirtileri daha fazla hissedilmektedir (Taylor ve Sonuga-Barke, 2008). Örneğin okul öncesi dönemde durmaksızın hareketle özdeşleştirilen DEHB okul döneminde davranış ve duygularının kontrolünde sorunlarla özdeşleşmektedir. Örneğin sessiz kalınmasının beklendiği ortamlarda ses çıkarma veya grup uyumu beklenen yerde uyumsuz davranma şeklinde olmaktadır. Yetişkinlik döneminde gereksiz ve anlamsız huzursuzlukla özdeşleşmektedir.

DEHB'in temel belirtileri 7 yaşından itibaren görülmekle birlikte problem olarak keşfedilmesi veya değerlendirilmesi erken yaşlarda çok zor olmaktadır (Sayal ve ark., 2002). Çok küçük yaşlarda çocukların genel olarak hareketli olması DEHB vakalarının teşhisini güçleştirmektedir. Bununla birlikte DEHB'in problem veya rahatsızlık olarak görülüp teşhis ve tedavisine ilişkin yaklaşımlarda kültürel farklılıklar bulunmaktadır (Sonuga-Barke ve ark., 1993). Aileler ve öğretmenlerin DEHB'yi problem olarak görüp görmemesi buna ilişkin geliştirecekleri davranışları da belirlemektedir (Sakarya, 2013, NCPG, 2013).

DEHB 4-14 yaşları arasında bireylerin davranışlarının akranlarıyla olan davranışlarıyla karşılaştırılması sonucu ortaya konabilmektedir (Faraone ve ark., 2006). İleriki aşamalarda teşhis edildiğinde bireylerin bunu kabullenmesi ve tedavi sürecine gitmesi daha zor olarak görüldüğü için bireysel ve toplumsal çerçevede olumsuz sonuçlarla karşılaşmaktadır. DEHB belirtisi gösteren çocukların tam olarak tedavi

edilememesi veya teşhis edilememesi ileriki yaşlarda çevreye uyumsuzluk, arkadaş yoksunluğu, gelişimsel aktivite ve eğitim program ı gereksiniminden dolayı mutluluk, yaşam memnuniyet ve yaşam kalitesi algısını olumsuz olarak etkilemektedir (Taylor ve ark., 1996). Hiperaktivite ve dürtüsellik düzeyinin hayatı tehlikeye atacak seviyelere çıkması ise antisosyal kişilik, madde kullanımı ve işlevsel bozukluklara yol açabilmektedir (NCPG, 2013: 19).

DSM V kriterlerine göre uzmanlarca Dikkat Eksikliği ve Hiperaktif dürtüsellik alt başlıklarına ayrılarak ölçülen DEHB rahatsızlığından sözdebilmek için belirtilerin kronik (en az 6 aydan beri görülüyor olması) olması, işlev bozukluğu göstermesi, yaşamın en az iki veya daha fazla alanını olumsuz olarak etkilemesi ve zihinsel bozukluk rahatsızlığı olmaması gerekmektedir (APB, 2013; Barkley, 1997). Dikkat eksikliği ve hiperaktiflik ayrı ayrı görüleceği gibi her ikisi birlikte de görülebilir. Buna göre belirtiler;

DSM V kriterlerine göre Dikkat Eksikliği için aşağıdaki belirtilen en az 6 ay boyunda görülüyor olması gerekmektedir (APB, 2013).

- Dikkatini yaptığı işe verememek, dikkatsizlikten hata yapmak,
- Verilen işlerde oyun oynarken dikkatini devam ettirememek,
- Karşı karşıya konuşurken genellikle dinlemiyormuş gibi görülmek,
- Herhangi bir iş veya oyuna yönelik talimat veya prosedürleri takip etmemek, okul ödevlerini yapmamak, bireysel sorumluluklarını yerine getirmemek,
- İş planı veya bireysel kontrol sürecini yapamamak,
- Faaliyet ve oyunlarda önemli noktaları kaçırmak,
- Günlük yaşamında sürekli unutkanlık göstermek,
- Faaliyet ve oyunlarında dışarıdan herhangi bir uyarı tarafından kolayca çeldirilmek,

Hiperaktif- Dürtüsellik için aşağıdaki belirtilerin en az 6 ay görülmesi gerekmektedir.

- Sürekli ellerini, ayaklarını hareket ettirmek ve kıpırdanmak,

- Sınıfta veya benzer toplu ortamlarda oturduğu yerden kalkarak dolaşmak,
- Durmaksızın ve dinlenmeksizin koşmak veya çevresindeki nesnelere tırmanmak,

- Faaliyet ve oyunlarını sessizce yapamamak,

- Dururken birden bire hareket etmek,

- Her türlü konudan yerli yersiz ve ölçüsüz bir şekilde konuşmak,

- Dürtüsellik,

- Soruların bitmesini bitmeden cevap vermek,

- Sıralı yapılacak işlerde kendi sırasını beklememek,

- Diğerlerinin sözünü kesmek

- Bunlardan kaynaklanan zayıflık veya işlev bozukluklarının 7 yaşından önce görülüyor olması gerekmektedir.

- Yukarıda sayılan belirtilerden kaynaklanan rahatsızlıkların yaşamın en az iki alanında bireyin yaşamını olumsuz olarak etkilemesi gerekmektedir.

- Açıkça bireyin sosyal, okul, iş yaşamın olumsuz olarak etkilemesi gerekmektedir.

- Belirtilen şizofreni, zihinsel bozukluk anksiyete bozukluğu, duygusal denge-sizlik, sosyal uyumsuzluk vb. hastalıklar çerçevesinde görülmemesi gerekmektedir.

Yukarıda sayılan belirtilen geçmişte dikkat eksikliği veya hiperaktiflik vb. başlıklar altında ayrı ayrı alanyazında kullanılmış olsada kullanımdan kaynaklanan sınırlandırmalar olumsuz etkilemektedir. Bundan dolayı Dikkat Eksikliği ve Hiperaktif Bozukluk daha kapsayıcı bir başlık olmaktadır.

DEHB'in temelde nörobiyolojik bir rahatsızlık olması ve aynı açıdan bakıldığında yaratıcılığın nörobiyolojik temellerinin olduğunun iddia edilmesi (Kozbelt vd., 2010; Cognitive Spiral Model, 1994) yaratıcılıkla ilişkisinin olduğunu düşündürmektedir.

1.2. Yaratıcılık

Yaratıcılık insanın bilgi işleme sürecinin temel aktivitelerinden biri olarak ifade edilmektedir. Yaratıcılığın iki temel özelliği (Dietrich, 2004).

- Daha önce yapılmamış (orjinal) ve tahmin edilmemiş olması,
- Göreve ve duruma uygun çözümler sunmasıdır.

Yaratıcılığa ilişkin alanyazında farklı kuramlara oturtulan birçok çalışma yapılmıştır (Kanematsu ve Barry, 2016). Bununla birlikte farklı çalışmaların farklı kuram ve modellerle farklı sonuçlar ortaya koyması yaratıcılığa çoğulcu bir yaklaşımla bakmamızı gerekli kılmaktadır (Kozbelt ve ark., 2010). Örneğin otonominin (özerklik) yaratıcılığı arttıran bir faktör olduğu söylene de çok fazla otonominin hedef ve ideallerden sapmaya neden olabileceği düşünülebilir. Örneğin iraksak düşüncenin yaratıcılığı arttırdığı ifade edilse de çok fazla iraksak düşüncenin konudan uzaklaşma tehlikesi oluşturabileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla yaratıcılıkla ilgili yapılan birçok çalışmanın yaratıcılığın belirleyenleri olarak birçok farklı olguyu ortaya koyması yaratıcılığın belirleyenlerinin farklı olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte bu araştırmaların en olumlu sonuçlarından bir tanesi yaratıcılığı arttıran bağlamsal faktörlerin olabileceğini ortaya koymasındır. Bağlamsal faktörlerin yaratıcılığa doğrudan etkisi olmadığı fakat bakış açısını farklılaştırarak konuya alternatif çözümler üretecek şartları sağladığı ifade edilmektedir (Kozbelt ve ark., 2010).

Yaratıcılık süreci yaratıcı bireyle başlayarak ortaya faydalı bir ürünün çıkmasına kadar olan süreci ifade etmektedir. Yaratıcılığın belirleyenlerini veya sonuçlarını ele alarak yaratıcılık sürecini tanımlamaya çalışan kuramlar bilimsel odaklı (Scientific oriented) ve metafor odaklı (Metaphorical oriented, öznel düşünsel süreçlere göre farklılık gösteren) olarak ayrılmaktadır (Kozbelt ve ark., 2010). Bilimsel odaklı yaratıcılık kuramları bilimsel araştırma süreçleriyle ortaya konan gerçeklere dayanan gözlemleri ortaya koymaktadır. Bilimsel odaklı kuramlar problemin ortaya konulması ve yanlışlanabilir hipotezlerin sunumunu içermektedir. Bilimsel odaklı yaratıcılık kuramları nesnel ve tartışmaya açık bir yaklaşımla yaratıcılığa yaklaşırlar.

Yaratıcılığın arkasındaki gerçeklerin ancak gözlenebilir gerçeklerin ortaya konulmasıyla açığa çıkarılabileceğini önerirler (Smythe, 2005). Bilimsel odaklı yaratıcılık kuramlarının olumsuz sonuçlarından biri olarak yaşamdaki doğrulanabilir gerçeklerin tecrübe edilmemesi durumunda gerçek olarak da sunulmaması tehlikesidir. Yani bireylerin doğru olduğunu düşündüğü fakat tecrübe etmedikleri gerçekler bilimsel odaklı yaklaşımların olumsuz sonucu olarak görülmektedir. Bilimsel odaklı yaratıcılık yaklaşımlarının bir diğer olumsuz sonucu ise sonuçlara göre doğru ya da yanlışın kesin çizgilerle ayrılarak istisna ve farklı faktörleri dikkate almamasıdır (Guilford, 1950). Buna bir çözüm olarak sunulan metaforik yaratıcılık yaklaşımları karşılaşılan sonuçların öznel olarak farklılaşabileceğini ifade ederken kişilere göre değişen şartların çerçevesinde yaratıcılığı tanımlamaya çalışırlar. Einstein'in görecelik yaklaşımı çerçevesinde metaforik yaklaşımların tecrübe edilmese dahi yaratıcılığın belirleyici olarak birçok öznel ve bağlamsal faktörün olabileceği düşünülmektedir. Metaforik yaratıcılık yaklaşımları karşılaşılan durumların veya olguların hayal gücüyle oluşturulan durumlardaki sonuçlarını sorgular. Süreçlere ve olgulara hipotetik bir yaklaşım sunar. Beyin fırtınası veya balık kılçığı tekniklerine temel teşkil edebilir. Bunun yanında çok fazla alternatif veya durumun aslında işe yarayacak bir alternatif sunmaması tehlikesi (Çokluk yokluk barındırır) metaforik yaklaşımın olumsuz sonuçlarından biri olarak görülebilir. Yukarıdaki tanımlamaların oturtulduğu araştırmalara göre yaratıcılığa yaklaşımlar öznel (metaforikodaklı) ve nesnel (bilimsel yaratıcılık odaklı) olarak ayrılabilir (Kozbelt ve ark., 2010). Öznel yaratıcılık yaklaşımları birey çerçevesindeki kişisel deneyimlerle yaratıcılığı açıklamaya çalışan ve bağlamsal olarak değerlendirilip genellenemeyen yaklaşımları ifade eder (Beghetto ve Kaufman, 2007). Bunun yanında nesnel yaklaşımlarının kişisel yaratıcılık potansiyellerini gözardı etme tehlikesi bulunmaktadır (Runco, 2007; Beghetto, 2007). Yaratıcılık yaklaşımlarının bu ayrımı son yıllarda popüler hale gelse de Stein (1953) bu ayrımı ilk olarak 1900'li yılların başında yaparak yaratıcılığın belirleyicilerini içsel ve dışsal kaynaklara oturtmuştur. Yaratıcılığın tanımlanmasında bireylerin gündelik yaşantı ve deneyimlerini ele almayı öneren öznel yaklaşımlarla genel

kabul görmüş gerçekleri ele almayı öneren nesnel yaklaşımların ayrımı görüldüğü gibi çok eskilere gitmektedir.

Öznel yaratıcılık yaklaşımları içsel, zihinsel ve duygusal süreçlerle yaratıcılığı açıklamaya çalışırken Kozbert ve ark. (2010) öznel ve nesnel yaratıcılık ilişkisini ve ayrımını bir örnek üzerinde tanımlamaya çalışmışlardır. Araştırmacıların suluboya çalışması yapan üç farklı tip bireyi karşılaştırdıkları araştırmalarında;

1. Grup: Bu gruptaki bireylerin öznel çalışmalarıyla yaptıkları suluboya çalışmalarlarıyla hayatlarını kazandıklarını ifade edilmektedir. Bu bireyler satabilecekleri ürünleri ortaya çıkardıkları için hedef kesimlerin özellikleri çalışmaların odağını oluşturmaktadır.

2. Grup: Bu gruptaki bireylerin hobi amaçlı hafta sonları ve boş zamanlarında suluboya çalışması yaptıkları ifade edilmiştir. Tam olarak bilinen sanatçılar kadar olmasa da kazanç kaygısından uzak oldukları için belirli gruplara yönelik çalışmaları bulunmamaktadır. Bu yüzden bilinen sanatçıları andırırken bilinen sanatçılar kadar da kabul edilebilir ürünler üretmedikleri için öznel sanatçıları andırırlar.

3. Grup: Bu gruptaki bireyler boya çalışmalarıyla ünlü sanatçılar olarak tanımlanmıştır. Yapıtları hemen hemen tüm kesimler tarafından kabul edilebilir niteliktedir.

Her üç grubun kendi çerçevesinde yaratıcı oldukları ifade edilirken 1. Grubun öznel yaratıcılık örneğini teşkil ettiği ifade edilmektedir. Boyama işini hobi amaçlı yapan bireylerin ünlü sanatçılar kadar kabul edilebilir olmasa da herkes tarafından kabul edilen örneklerle odaklı çalışması nesnel yaratıcılık (herkes tarafından kabul edilen ünlü sanatçıların yapıtları) ve öznel yaratıcılık (Kazanç amaçlı kişisel çalışmalar) arasında bir basamak olarak görülmektedir.

Yaratıcılıkla ilgili yapılan uluslararası çalışmalar da yaratıcılığın faktörleri olarak İngilizce adlarının baş harflerinden oluşan oluşturdukları 6 P faktörü önerilmiştir (Runco, 2007);

• Süreç (Process): Süreç bireylerin yaratıcı düşünce sürecini açıklamaya çalışır (Mace ve Ward, 2002). Süreç aşamasında yaratıcı ve yaratıcı olmayan davranışları farklılaştıran bilişsel mekanizmaları, bilinç veya bilinçdışı süreçleri ortaya koyar.

• Ürün (Product) : Ürünler belkide yaratıcılığın değerlendirilmesindeki en nesnel araçlardan bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ürünü değerlendirirken ürünün üretim süreci veya üretenin kişisel özellikleri hakkında çok az bilgi ortaya konabilir. Ürünler üreticinin yaratıcı potansiyeli hakkında bilgi verebilir.

• Kişilik ya da birey (Personality) : Kişilik veya birey olarak yaratıcılığa yaklaşımda yaratıcılık potansiyeli yüksek olan meslek dallarındaki bireylerin yaratıcılık davranışlarının farklılıkları yaratıcılığın bireysel nedenli olabileceğini düşündürmektedir (Feist, 1999).

• Bağlam veya Yer (Place) : Bireylerin bazı yerlerde yaratıcılıklarının daha yüksek olabileceğine ilişkin varsayımlardan yola çıkılarak ortaya konan bağlam faktörüne göre bazı şartların bireylerin yaratıcılığını arttırdığını önermektedir.

• İkna veya Güvenirlik (Persuasion) : Yaratıcılığın herhangi bir bağlamda herkes tarafından bilinenin aksine bakış açılarının ortaya konmasıyla ortaya çıktığını öneren bu faktör Amabile ve ark. (1990)'in sosyal perspektif, Kasof (1995)'un atıf kuramı ve Csikszentmihalye (1988)'nin sistemler kuramına oturtulmaktadır.

• Potansiyel (Potential) : Runco (2008)'nun yaratıcı davranışlar ve yaratıcı potansiyel ayrımına göre önerilen potansiyel yaklaşımı kişilik vb. öznel faktörlerin yaratıcılığı belirlediğini ifade etmektedir. Yaratıcı davranışlar ürün ve ikna yaklaşımlarından etkilenirken yaratıcı potansiyelin bazı eğitim veya düzenleyici faktörlerden etkilenebildiği ifade edilir.

Cambridge yaratıcılık el kitabı yaratıcılık konulu çalışmalara dayanarak yaratıcılığın dayandığı 10 kuramı açıklamıştır. Bunlar (Kanematsu ve Barry, 2016);

• Gelişim Kuramı: Yaratıcılığın bir süreç sonunda bireyin içinde bulunduğu çevreyle etkileşimi sonucunda oluştuğunu önermektedir. Gelişimsel kuramlar bireylerin yaratıcılıklarını açıklarken pratiğe (uygulama) en fazla vurgu yapan kuramlar olarak ifade edilmektedir.

• Psikometrik Kuram: Yaratıcılığın sonucunda ortaya çıkan ürünlerin güvenirlilik ve geçerliği üzerine oturtulmaktadır. Ürünü ortaya çıkaran düşünce yapısı değil ürünün kendisinin oluşturmuş olduğu etkiyi dikkate alır.

• **Ekonomik Kuram:** Yaratıcı süreç sonunda ortaya çıkan ürün ve fikirlerin pazar ve ekonomideki etkisine göre yaratıcılığı tanımlamaya çalışır.

• **Safha ve Bileşen Kuramları:** Yaratıcılığın hazırlık, kuluçka, gerçekleştirme vb. gibi safhalardan oluşan bir dizi safha ve bileşeni kapsadığını ifade eder.

• **Bilişsel Kuramlar:** Bilişsel kuramlar bireylerin yakınsak ve iraksak düşünce, konsept oluşturma, kombinasyon kurma, metabilişsel süreçler yoluyla yaratıcılığı açıklamaya çalışır.

• **Problem Çözümü ve Uzmanlık Tabanlı Kuram:** Karşılan problemlerin rasyonel düşünme süreçleri ve uzmanlığa dayalı çözümünü önermektedir.

• **Problem Bulma Kuramı:** Keşifsel yaklaşımlarla yapılan araştırmalarla önetkin davranarak ileride karşılaşılabilecek problemlerin teşhis edilerek çözümünü önermektedir.

• **Evrimsel Kuram:** Düşüncelerin rastlantı veya belirli koşullar oluşturularak kombinasyonları sonucu yaratıcı fikirlerin ortaya çıkabileceğini önermektedir. Bu süreçlerde düşünceler ortaya atıldıktan sonra konuyla hiç ilgisi olmayanların sürecin içine çekilip farklı yaklaşımlarla yorumlaması sağlanır.

• **Tipolojik Kuramlar:** Bireysel farklılıkların (kişilik, çalışma şekilleri, kariyer seçimleri vb.) süreçlerin yaratıcılığı etkilediğini ifade eder.

• **Sistemler:** Yaratıcılığın bir dizi karmaşık ve birbirine bağımlı sistemin etkileşimi sonucu ortaya çıktığını ifade eder.

Yaratıcılığı açıklamak için 20. yy. başından itibaren kullanılan birçok model bulunmaktadır. 1926 yılında Wallas (1926) yaratıcılığın aşağıdaki dört aşamadan oluşan bir süreç olduğunu ifade etmiştir. Bundan sonra yaratıcılığa süreç yaklaşımından bakan birçok araştırmacının ortaya attığı yaratıcılık modelleri genelde Wallas'ın yaratıcılık safhalarının benzer veya genişletilmiş hallerini ortaya koymaktadır. Wallas (1926) yaratıcılık süreçlerini;

- **Hazırlık Aşaması (Konunun Belirlenmesi)**

- Kuluçka Aşaması (Konu ve düşüncenin bir süre kendi çevresinde gelişmesi için kenarda tutulması)

- Aydınlanma Aşaması (Yeni fikirlerin oluştuğu aşama)
- Yaratıcı fikrin uygulamaya dökülmesi ve kontrolü olarak ifade etmiştir.

Wallas (1926) kuluçka ve aydınlanma (bir fikrin belirmesi) aşamalarının bilinçaltındaki zihinsel süreçlere dayalı geliştiğini ifade ederken Perkins (1981) bilinçaltının tüm zihinsel sürecin arkasında yer aldığını bundan dolayı yaratıcı sürecin arkasında olamayacağını ifade etmektedir. Perkins (1981) yaratıcılığın sentez-analiz- değerlendirme aşamalarından oluştuğunu ifade etmektedir.

Yaratıcılık alanyazında psikolojik, sosyal, gelişimsel, bilişsel, tarihsel boyutlardan birçok farklı kuramla incelenmiştir (Dietrich, 2004). Yaratıcılığın zihinsel bir süreç olduğu birçok çalışmada ortaya konduğu için yaratıcılığın bilişsel olarak ve dolayısıyla nörolojik olarak incelenmesi gereklilik olarak görülmektedir (Pfenninger ve Shubik, 2001). Yaratıcı düşüncenin beynin nörolojik fonksiyonlarının bir sonucu olduğunu ortaya koyan birçok çalışma mevcuttur (Dietrich, 2004). Bu çalışmalarda yaratıcılık sürecinin de diğer bilişsel süreçlerin işlediği beynin prefrontal korteks bölümünde işlediği kabul edilmektedir (Fuster, 2002; Dietrich, 2004).

Yaratıcılığı nörolojik ve psikolojik (biliş, alt-üst biliş vb. süreçler) süreçleri birleştirerek anlatan ve yaygın olarak kullanılan bir başka model Ebert'in Bilişsel Döngü Modelidir (Cognitive Spiral Model, 1994). Ebert'in Bilişsel Döngü Modelinin aşamaları;

- Algısal Düşünce Aşaması: Bu aşamada sınırlar herhangi bir etkiyle uyarıldığında beyin bu uyarıyı tespit eder. Duyu organlarından alınan tat veya koku örnekleri vb. gibi.

- Yaratıcı Düşünce Aşaması: Bu aşamada uyarılma yoluyla beynin aldığı uyarının bireyin daha önceki deneyimlerine göre eşleştirilir veya şematik bilgi oluşturulur.

• Keşifsel Düşünce: Bu aşamada yaratıcı düşünce aşamasında bireyin bilgi dağarcığıyla eşleştirilen uyarıların yeni formlarla ve kullanım alanlarıyla pratiğe dökülmesidir. Bilgisayar ekranlarının dokunmatik ekranın icadıyla ep telefonu formlarında kullanılması örneğinde olduğu gibi.

• Metabilişsel (Üstbiliş) Düşünce: Eleştirel düşünce aşaması olarak da ifade edilen bu aşamada keşifsel aşamada ortaya çıkan ürünün ihtiyaçlara göre farklı formlara dönüştürülmesidir. Android teknolojisinin televizyonlarda kullanılması gibi.

• Performans Aşaması: Yaratıcı düşüncenin son ürün ya da hizmet formunda kullanılarak fayda yaratması.

Markowitsch (1995) ‘‘bilis’’i tepki, dikkat, hafıza, algı, ilgi vb. süreçlerin belirli bir hiyerarşiyle düzenlenmiş hali olarak tanımlamaktadır. Bilis ile ilgili yukarıda anlatılan tüm fonksiyonların ise beynin frontal korteksinde (ön lob) sürdürüldüğünü ortaya koyan birçok çalışma mevcuttur (Dietrich, 2003). Beynin temel olarak duygusal beyin ve bilişsel beyin olarak iki nörolojik sistemi olduğu ifade edilmektedir (Dietrich, 2004). Duygusal beyin gelen duyum ve bilginin biyolojik olarak değerlendirilmesi ve anlamlandırılması sürecini ifade ederken bilişsel beyin ise bilişsel bilgi işleme sürecini, duyum, algı, düşünce, fikir, şema oluşturma gibi süreçleri ifade etmektedir. Anatomik olarak duyu (duygu) ve bilis olarak ayrılan bu farklılaşma bilginin farklı süreçlerden işlenerek farklı değerlendirme ve tepkileri hazırladığı iddia edilir (Churchland, 2002). Biyolojik hesaplamalar duyu beynini referans alırken zihinsel hesaplamalar bilis beynini referans almaktadır (Churchland, 2002: 228). Yapılan araştırmalarda ventromedial prefrontal korteksin (duyu beyni) hasar görmesinde dahi bilişsel (zihinsel) süreçlerin devam ettiğini göstermektedir. Duyuşsal sürecin devam ettiği limbik sistem (System Lymbic) yapısındaki beynin bölümleri hipokampus, amigdala (amygdala), cingulate korteks, ventromedial prefronta (dibelakang mata-bagian korteks, prefrontal tetapi berhubungen erat) korteks olarak adlandırılmaktadır.

Bilişsel sürecin devam ettiği limbik sistem yapısı hippocampal, temporal, parietal ve occipital bölümler (cortice) olarak ifade edilir (Damasio, 1994; LeDoux, 1996). Duyuşsal ve bilişsel bilgi işleme sürecinin yukarıda ifade edilen bölümlerinde

zaman zaman irtibat ve küçük entegrasyonlar olsa da tam olarak bilginin duyuşsal ve bilişsel olarak birbirine entegre olarak değerlendirip anlamlandırıldığı yer dorsolateral prefrontal korkeks olarak adlandırılır (Fuster, 2000). Buradan yola çıkararak prefrontal korkeksin yaratıcı dūşüncenin merkezi olduğu söylenebilir (Dietrich, 2004).

Prefrontal lob'un diğer işlevleri;

- Geçici odak ve entegrasyon (temporal integration) işlevi,
- alışan hafıza (working memory) işlevi,
- Dikkatin odaklanması ve sürdürülmesidir (Sarter ve ark., 2001).

Semantik hafıza, dikkatin sürdürülmesi ve odaklanması gibi işlevler prefrontal lob ventromedial (VMPFC) ve dorsolateral (DLPFC) bölümlerinde yürütülmektedir. VMPFC işlevi tarihte nl Phineas Gage olayıyla ispatlanmıştır. Beynin VMPFC bölümlerinin hasar görmesi durumunda bireylerin uyumsuz sosyal davranışlar, ahlaki anlamlandırma ve değerlendirmeden yoksun davranışlar, dūřünme ve algılamada gecikmeler yaşanmaktadır. VMPFC bölümünün bireylerin sosyokültürel çevredeki yaşamlarını değerlendirmelerini ve davranışlarını şekillendirmektedir. Damasio (1994) VMPFC'nin limbik sistemden (duyuşsal sistem) gelen verileri uzun dönemli hafıza ve değerlerle entegre ettiğini ve bireyin nasıl davranması gerektiğini belirlediğini ifade etmektedir. VMPFC bölümünün ayrıca mantık ve matematik çıkarımları yapmayı sağladığı belirtilmektedir. Yaratıcılığın orjinal, tahmin edilemeyen ve yeni durumsal alternatifleri ifade ettiği gözönüne alınırsa beynin bu bölümündeki bir hasarın bireylerin neyin yeni veya kullanılmamış olduğu, ya da içinde bulunduğu duruma göre uygun olduğunu değerlendirmelerini engelleyeceği dūřnlebilir. DLPFC doğrudan duyuşsal girdileri almadığı için buranın hasarında duygusal tepkilerin hasar göreceği dūřnlmez. DLPFC'nin çalışan hafıza (working memory), dikkat toplama ve geçici uyum (temporal integration) süreçlerini etkilediği ifade edilmektedir (Fuster, 2000). alışan hafıza içinde bulunan durumda karşılaştığı bilgi ve süreçleri algılayarak işlem yaparak hemen tepki verme sürecinin oluşmasını sağlar (Quintana ve Fuster, 1999). alışan hafızayla ilgili bilişsel çalışmalar çalışan hafızanın depolama kapasitesinin kısıtlı olduğunu sadece içinde bulunduğu duruma

uygun tepki vermeyi, pratik alternatifler sunmayı, stratejik planlama yapmayı ve uyumu sağladığı ifade edilir. Çalışan hafızanın bireylerin yaratıcı düşünce için temel gereksinim olduğu ifade edilmektedir (Damasio, 2001). Bu çerçevede DEHB'e sahip bireylerin motive olamadıkları için çalışan hafızalarına içinde bulunduğu bağlamda ilgili ilgisiz birçok bilgi girişinin olabileceği ve bundan dolayı çalışan hafızanın motive olması gereken konu hakkında çıkarım yapamayacağı düşünülmektedir.

Prefrontal korteks'in örgütsel davranış alanındaki etkilerini ortaya koymak için birçok çalışma yapılmıştır. Prefrontal korteks'in hasarlı olduğu bireylerde geleceğe yönelik planlamalarda geçmişin değerlendirilmesinde, belirli bir süreç ve silsileyle yapılması gereken sıralı davranışlarda sıkıntılar yaşandığı ifade edilmektedir (Dietrich ve Allen, 1998). Geçmişle içinde bulunulan anı entegre ederek geleceğe ilişkin davranışları temellendiren prefrontal korteks olmadan yaratıcı düşüncelerin ortaya çıkacağını düşünmek anlamsız olur (Dietrich, 2004). Duruma ilişkin değerlendirme yapamayacağı için bulacağı çözümlerin de yaratıcı olacağı düşünülemez. DLPFC hasarlarına ilişkin wisconsin kart sıralama deneyi bireylerin renklerine göre kartları sıralamasını önermektedir. DLPFC hasarlı bireylerin birsonraki görevde sıralama işini yapmak için ihtiyaç duyacakları geçmiş deneyimlerine ilişkin bilgiye ulaşamadıkları için wisconsin kart deneyinde başarısız olacağı önerilir. Geçmişe ilişkin bilgiye ulaşamaması ayrıca yaratıcı düşüncenin oluşmasını da engellemektedir. Yaratıcılığın esnek ve duruma uygun çözümler sunulması olarak tanımlanması Guilford (1967) iraksak düşünce önerisini destekler.

Yaratıcı düşünce beynin yaratıcı kapasitesinden dolayı ortaya çıkan farklı süreçlerin sonunda oluşmaktadır. Beynin geçmiş bilgi ve şemayı içinde bulunduğu andaki bilgi ve durumla entegrasyonunu içeren ve gereken yaratıcı alternatifleri sunmayı öneren yaratıcı düşünce süreci sinirsel (nöral) devrelerin üzerinden gerçekleşmektedir. Yaratıcı düşünce hem geçmiş bilgi hem içinde bulunulan durum hemde geleceği bir arada hesaplamayı gerektirdiği için karmaşık bir süreç olarak ifade edilir. Bu süreç yaratıcı düşüncenin orijinallik özelliğini ortaya koyar. Diğer yandan yaratıcı düşüncenin duruma uygun alternatifler sunması özelliği ise içinde bulunulan

durumun koşullarının dikkate alınmasını gerektirir. Bireylerin uyum sağlama yeteneği içinde bulunduğu durumu doğru algılayıp doğru tepki vermeleriyle sağlanmaktadır. Yaratıcı düşünce duruma uygun tepki vermeyi seçme ve sınıflandırmayla ideal kombinasyon oluşturarak (Simonton, 2003) yerine getirir. Böyle kompleks bir süreçte sinir sistemlerinin (nöral) ne kadar düzenli ve sağlıklı çalışırsa o kadar eş hesaplama ve değerlendirme yapılabileceği ve sonuçta yaratıcı düşüncenin ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Orjinal yaratıcı düşünce duyuş ve bilişsel yapılar vasıtasıyla anlık ve içten gelen bilginin işlenmesiyle oluşmaktadır. Duyuş ve bilişe ilişkin yapı hareket ettiğinde prefrontal korteksin işleviyle fikirler değerlendirilir. Fikrin duruma uygun olup olmadığını, çalışan hafızadaki bilgiye uyumlu olup olmadığını ve motor korteksten çıkacak davranışa temel teşkil edip etmeyeceğini prefrontal korteksin entegrasyon işlevi yerine getirir. Orjinal bir fikrin bağlamsal olması, diğer bilişsel süreçleri içermesi, dikkati yoğunlaştırması, düşünce-davranışların düzenlemesi, davranışın etki ve seviyesinin ayarlanması prefrontal korteksin işlevidir. Ayrıca orjinal fikrin bireyin iç hedef ve amaçlarını da yansıtması gerekir (Miller ve Cohen, 2001).

Yaratıcılığın anlık ve içten gelen etkileşimlerle ortaya koyulduğunu ifade eden araştırmaların yanında odaksız dikkatten de (defocuses attention) ortaya çıktığını ifade eden araştırmalar mevcuttur (Martindale, 1989). Yaratıcı süreçlerin otomatik ve kendi kendine geliştiğini ifade eden Torrance ve Hall (1980) yaratıcılığın mantık dışı düşünmekten geldiğini iddia etmektedir. Yaratıcılıkla şizofrenlik (Sass, 2000), bipolar bozukluk (Rothenberg, 2001), depresyon (Post, 1994) arasında olumlu korelasyonlar gözlenmiştir. Sanat alanında odaklanmayı olumsuz etkileyen alkol ve afyon kullanımıyla yaratıcılık arasında da olumlu ilişkiler bulunmuştur (Goodwin, 1992).

Bunun yanında yaratıcı problem çözümünü içten ve sistematik bir sürecin sonucu olarak ifade eden karşıt görüşlerde mevcuttur (Weisberg, 1993; Boden, 1998). Geçmişteki büyük icatlara bakıldığında ise yaratıcılığın deneme ve hatanın sonucunda olduğu da Edison ve Watson'un deneylerinde sabittir.

Bireylerin çalışan hafızalarının (working memory) birçok bilgi girişine maruz kaldığı gözönüne alınırsa dikkati toplama sürecinin hem kısa hem zor olacağı

değerlendirilmektedir (Cowan, 2001). Bundan dolayı bilişsel psikoloji bireylerin dikkat mekanizmalarının bir sınıflandırma ve ayırma görevi üstlendiğini ifade etmektedir (Posner, 1994). Odaksızlık gibi süreçlerle ifade edilen düşünme,, dalgınlık halleri bireyin çalışan hafızasının ayırma ve sınıflandırmasının sonucu da olabilmektedir (Singer, 1978). Bilişdışı beyin bilişsel sürecin tam tersi olarak odaksız şekilde çalışır. Burada bilgi işleme sürecinin iki şekilde çalıştığı ifade edilir. Çalışan beyin prefrontal lob ta biliş ve dikkat süreciyle (deliberate process) yapılandırılmış, rasyonel ve sağlama yaparak bilgiyi sınıflandırıp ayırırken doğaçlama ya da anlık bilgi işleme sürecinde (spontaneous) veri ve bilgiler süzülmeden, sınıflanmadan, gelişigüzel işlem görmektedir. DEHB'e sahip bireylerin bu özelliği göstererek içinde bulunduğu bağlamda konuya diğerlerinin perspektifinden ayrı bir perspektiften bakıp alternatifler üreteceği düşünülebilir.

DEHB rahatsızlığının nörolojik temellere oturtulması DEHB rahatsızlığı olan bireyler için beynin prefrontal bölümünün işlev bozukluğunu kabul etmek anlamına gelmektedir. Prefrontal bölümdeki nörolojik işlevselsizlik DEHB'e yol açarken yukarıda da anlatıldığı gibi odaksızlık yoluyla ırsak düşünme yani yaratıcılığı da yordayabilir. Her DEHB vakasının yaratıcılığı yordamadığı gözönüne alındığında bu süreç içinde düzenleyici değişkenlerin varlığı akla gelmektedir. Hangi değişkenlerin düzenleyici olduğu konusunda ise yaşanan vakalar yol göstermektedir. Psikolojik rahatlık faktörünün düzenleyici olarak seçilmesine karşılaşılan iki olay sonucu karar verilmiştir. Her iki olayda da benzer süreçler yaşanmıştır. Bu olaylar;

1. Olay: Konya / Meram'da 2014-15'de yaşanan olayda 9 yaşındaki öğrenci DEHB teşhisinin ilerlemiş halini göstermekteyken gitmiş olduğu okuldaki öğretmeninin konuya hassas yaklaşırken genel davranışlarında öğrenciyi odak almayan davranış gösterdiği gözlenmiştir. Bu süreçte öğrencinin sınıftaki davranışları hiperaktif özellik göstermesine rağmen öğretmenin normalmiş gibi davranıp dersine devam etmesi ve diğer öğrencilerin de bir süre sonra buna alışması öğrencinin kendini anormal hissetmemesini de sağlamıştır. Öğretmenin kendi çocuğunun da benzer bir

rahatsızlığının olmasının öğretmenin bu konuda bilinçli olmasının sebebi olduğu düşünülmektedir. Öğretmenin destekleyici ve hoşgörülü davranışları psikolojik rahatlık ikliminin göstergesi olarak kabul edilmektedir. Diğer öğrenciler için de DEHB vakalı öğrencinin davranışları bir süre sonra öğretmenin davranışları model alınarak normal görüldüğü için karşılıklı etkileşim ve diyalog oluşturma sürecinde de sıkıntı yaşanılmamıştır. DEHB vakalı öğrenci içinde bulunduğu grupta problem yaşamadan etkileşimini sürdürmüştür. Sorun 2014 yılında öğretmenin tayini çıkıp gittiğinde yerine gelen öğretmenin aynı şekilde davranmaması ve çocuğun davranışlarını problem sebebi yaparak süreçten aileyi ve sorumlu tutarak sürekli şikayette bulunması çocuğun ve ailenin gerginlik yaşamasına yol açmıştır. Çocuk DEHB davranışlarının karşılığında sürekli olumsuz tepkiler aldığı için hem öğretmenden hemde önünde rencide edildiği arkadaşlarından uzaklaşmak zorunda kalmıştır. Çocuğun özgüveni ve özsaygısı azalmıştır. Bir önceki DEHB olup ta ilaç kullanmadan süreci devam ettiren aile bir sonraki yıl olumsuz etkiler arttığında çocuğun olumsuz davranışlarının da arttığını gördüğünde doktor nezaretinde ilaç tedavisine başlamıştır. Bir önceki yıl öğretmenin Psikolojik rahatlık iklimi kurmasıyla ilaç kullanmadan sürdürülen süreç bir sonraki yıl bu iklimin kaybolmasıyla ilaç kullanılacak vakaya dönüşmüştür.

2. Olay: Sinop/ Merkez'de 2015-16'da yaşanan vakada 7 yaşındaki çocuk sahilde araştırmacı tarafından farkedilmiştir. Çocuğun normal davranışları esnasında özellikle el ve ayaklarının sürekli istemsiz bir şekilde hareket ederek davranışlarına eşlik etmesi üzerine çocuğun ailesiyle görüşülmüştür. Çocuğun bu davranışlarının farkında olup olmadığı sorulmuştur. Aile tek çocukları olan ve okula yeni başlayan çocuklarının davranışlarını normal olarak algıladığını belirttiğinde araştırmacı daha önceki alanyazı taramasından elde ettiği bilgiyle DEHB belirtisi olabileceğini söylemiştir. Aynı yıl sonbaharda ilkokula başlayacak çocuğun ailesi çocuğu muayene ettirdiğinde DEHB'in zayıf belirtileri teşhis edilmiştir. Aynı yıl okula başlayan çocuğun öğretmeni mesleğinin başında olup aile ile de karşılıklı etkili iletişim kurma konusunda da problem yaşamıştır. Öğretmeni çocuğun sınıf içindeki DEHB'e ilişkin davranışlarında doğrudan çocuğu ve aileyi sorunun kaynağı görüp ders içinde bütün

dikkatini ve enerjisinin bu problemi ortadan kaldırmak için umutsuzca harcamıştır. Çocuğun ayağa kalkıp gezmesi veya dikkatini çeken objelerle uğraşması öğretmenin umutsuzca mücadele ettiği objeler olmaya başlamıştır. Bunun yanında sınıfta öğretmenin çocuğu davranış ve söylemleriyle problemlili ilan etmesi diğer öğrencilere de model olmuştur. İş o kadar ileri gitmiştir ki akşam çocuğu almaya gelen annesine diğer çocuklar ‘‘ Öğretmen yine’e kızdı’’ vb. tepkiler vermeye başlamıştır. Bu süreçte diğer öğrenciler bile süreci içselleştirerek çocuğu problemlili olarak etiketlemesi çocuğun yaşadığı olumsuz duyguların ve tedirginliğin büyümesine yol açmıştır. Çocuğun rahatsızlığı daha da artmış ve sınıfta olumsuz deneyimlerden dolayı okula gitmek istememiştir. Öğretmeninden kaçmaya çalışmış hatta rencide edilmesinden dolayı olumsuz duygular beslediği arkadaşların dahi kaçmaya çalışmıştır. 2015-16 yılını bu okulda geçiren çocuk 2016-17 eğitim yılında okulunu değiştirerek farklı bir okulda 2. Sınıfa başlamıştır. Burada uzun yıllar öğretmenlik deneyimi olan öğretmenin sürece normal bakması hatta ailesiyle birebir görüşmelerinde dahi çocuğun normal olduğunu telkin etmesi ve bu tür vakalarla geçmişte de karşılaştığını ifade etmesi aileyi başta şaşırtmıştır. Öğretmenin çocuğun davranışlarını gözlemleyerek çocuğun kaçınıcı dakikadan sonra dikkatinin dağıldığını ve hareket etmeye başladığına dikkat etmesi ve buna göre davranışlarını şekillendirmesi çocuğun olumsuz duygular yaşamasını engellemiştir. Sınıf için de bunu destekleyecek şekilde çocuğu hedef haline getirmemesi çocuğun DEHB davranışlarına görünüşte normal kabul ederek diğer çocukların tepkisini çekmemeye çalışması ve bunda model olması çocuğun sınıfta özgüven kazanmasına neden olmuştur. Daha önceki sınıfında kendisinin problemlili olduğuna inanan çocuğun ikinci sınıfta tam tersi bir ortamla karşılaşması özgüveninin artmasına sınıfta rol ve görev almasına yol açmıştır. Öğretmenin hoşgörölü ve destekleyici davranışları yoluyla sınıfını da benimseyerek sorumluluk almak dahi istemiştir.

1.3. Psikolojik Rahatlık Algısı

Psikolojik rahatlık algısı çalışanların içinde bulunduğu örgütte herhangi bir öneri, teklif veya kendisini ifadesinde hissetmiş olduğu kişilerarası risk seviyesidir

(Edmondson, 1999). Bireylerin içinde bulunduğu örgütte rol aldıklarında, inisiyatif kullandıklarında veya önetkin davrandıklarında karşılaştıkları tepkiler (küçük düşme, soyutlanma vb.) psikolojik rahatlık algısının seviyesini şekillendirmektedir (Yener, 2015). Bireylerin performanslarına dayalı takımlarda bireylerin hissettikleri rahatlık algısının bireylerin otonom seviyesini etkilediği ifade edilirken olumlu psikolojik rahatlık algısının hissedildiği örgütlerde olumlu çıktılarının alınabileceği ifade edilmektedir (Yener ve Saka, 2017). Bireylerin içinde buldukları bağlamda olumsuz davranışlarının bağlamsal olarak değerlendirilip hoşgörülü davranılması psikolojik rahatlık algısının bir diğer özelliğidir (Edmondson, 2004). Liderlerin hoşgörülü ve destekleyici davranışlarından ortaya çıkan psikolojik rahatlık algısı bireysel değil örgüt genelinde hissedilen bir algı olmaktadır.

DEHB rahatsızlığının akademik performans ve mesleki başarıya olumsuz etkisi birçok gözlem ve araştırma sonucuna göre ortaya konulmaktadır. Eğitim ve mesleki sonuçları ilkokuldan başlayarak yetişkinlik dönemine kadar bireylerin yaşamlarını olumsuz etkilemektedir. DEHB rahatsızlığına sahip bireylerin akranlarıyla karşılaştırıldığında duruma veya geleceğe yönelik muhakeme yeteneklerinin zayıf olduğu, geleceği planlayamadıkları ifade edilmektedir (Young ve ark., 2005). Arka arkaya tekrarlanan başarısızlık ve olumsuz sonuçlar bireylerin özgüven ve özsaygılarını kaybettirirken diğer yandan da içinde bulunduğu toplumda DEHB rahatsızlığı ile özdeşleşerek normal bir birey gibi görülmemektedir. DEHB sahip bireylerin çocukluktan itibaren akademik veya diğer alanlardaki düşük başarı seviyesi düşük özgüvene sebep olurken aile ve çevresinin beklentilerini karşılayamaması bireyleri karamsarlığa itmekte ve kısır bir döngüye yol açmaktadır. Bununla birlikte ileriki yaşlarda da akranlarına göre özgüveni ve kabiliyetleri düşük olacağından ya işsiz kalmakta yada düşük seviyeli işlerde çalışmaktadırlar (Young ve ark., 2003). İçinde bulunduğu toplumda DEHB odaklı önyargılarla değerlendirilen bu bireyler çevrelerinin algılarının farkında olmaktadır. Yaşamış oldukları başarısızlık deneyimleri ve olumsuzluklarla birlikte çevrelerinin DEHB odaklı olumsuz algıları sonucunda önplana çıkmaktan, sorumluluk almaktan, önetkin davranışlardan ve rol almaktan

kaçınacakları düşünülmektedir. Bu çerçevede psikolojik rahatlık algısının DEHB rahatsızlığına sahip bireylere otonom sağlayabileceği, DEHB rahatsızlıklarının hem kendileri hemde çevreleri tarafından doğal haliyle kabullenmelerini sağlayabileceği, örgütte olumsuz algıları ortadan kaldıracabileceği düşünülmektedir. DEHB rahatsızlığına sahip bireylerin olumsuz önyargılar ve algılarla baskılanan farklı açılardan bakma davranışlarının psikolojik rahatlık algısının oluşturacağı olumlu iklimde verimliliği arttıracak yaratıcı davranışlara dönüşebileceği önerilmektedir. Araştırmada DEHB ve yaratıcılık arasındaki ilişkide psikolojik rahatlık algısının olumlu düzenleyici etkisinin olabileceği önerilmektedir.

Araştırmada aracı değişken olan psikolojik rahatlık algısının DEHB tarafından yordanabileceği önerilmiştir. DEHB'e sahip bireyler kendilerinin akranları kadar başarılı görmemekle birlikte geçmişteki başarısızlık deneyimleri özgüven ve özsaygı duygularını azaltmaktadır. Düşük özgüven ve özsaygıyla birlikte bireyin kendisine verilen görev ve sorumlulukların icrasında kendisini sürekli tedirgin hissedeceği düşünülmektedir. DEHB'e sahip bireyin kendisinin psikolojik rahatlığı düşük algılayacağı düşünülürken aynı zamanda içinde bulunduğu ortamdaki diğer bilinçli çalışanların DEHB rahatsızlığı olan bireylere yardımcı olmaya çalışırken hoşgöründe göstereceği beklenmektedir. Bilinçli ve hassas üyelerden oluşan örgütlerde DEHB olan bireylerin çevresinde hoşgörü ve destekten oluşan bir psikolojik rahatlık iklimi oluşmaktadır. Bu araştırmada ise hem psikolojik rahatlık algısı hem de DEHB aynı bireyler üzerinde ölçüldüğü için birbirine etkisinin olumsuz olacağı düşünülmektedir.

2. Yöntem

Araştırmada örneklemden elde edilen veri SPSS 21 uygulamasına eklenen Process 2.15 adlı bir makroyla analiz edilmiştir. Aracılı ve düzenleyicili modellerde normal şartlarda SPSS uygulamasında aşamalı regresyon yöntemiyle değişkenler arasındaki ilişki ortaya konulabilirken Process 2.15 makrosuyla tek aşamada bütün değişkenler arasındaki ilişki yüksek güvenilirlikle ortaya konabilmektedir (Hayes, 2013).

2.1. Örneklem

Sinop ilinde faaliyet gösteren bir fabrikada çalışan 180 personele uygulanan anketlerin uygun olmayanlarının ayıklanmasıyla elde edilen 137 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Örneklem 89 tanesi kadın, 48 tanesi erkek olarak kendilerini ifade etmişlerdir. Örneklem 124 tanesi kendilerini 18-25 yaş aralığında, 9 tanesi kendilerini 26-32 yaş aralığında, 3 tanesi kendilerini 33-38 yaş aralığında, 1 tanesi 39-45 yaş aralığında olduğunu beyan etmişlerdir. Örneklem 15 tanesi kendilerini ilköğretim mezunu, 110 tanesi kendilerini Lise-MYO mezunu, 2 tanesi lisans mezunu olarak ifade etmiştir.

2.2. Ölçme Araçları Geçerlik ve Güvenirlik Sonuçları

Araştırma modelinin bağımlı değişkeni olarak kullanılan yaratıcılık Byrd (1971)'in ölçeğinin yaratıcılık boyutu kullanılarak ölçülmeye çalışılmıştır. Türkçe alanyazında aynı şekilde birçok çalışmada kullanılan (Akgündüz, 2013) ölçeğin yaratıcılık alt boyutu 20 maddeden oluşmaktadır.

DEHB seviyesini ölçmek için Sultan ve ark. (2016) tarafından Türkçe'ye çevrilen 16 maddelik Dünya Sağlık Örgütü'nün DEHB kendi bildirim ölçeği kullanılmıştır. Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu alt boyutlarından oluşan ölçek yetişkinlerde yaygın olarak kullanılmaktadır.

Psikolojik rahatlık algısını ölçmek için Yener (2015) tarafından Türkçe'ye çevrilen 7 maddelik psikolojik rahatlık ölçeği kullanılmıştır. Ölçeklere ait güvenilirlik tabloları ve geçerlik tabloları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1: Ölçme araçlarına ilişkin geçerlik ve güvenilirlik sonuçları

	Psikolojik Rahatlık	DEHB	Yaratıcılık
KMO and Barlett	,763 (p < .001)	,877 (p < .001)	,838 (p < .001)
Faktör Sayıları ve Toplam Açıklama Oranları	2 Faktör 68 %	2 Faktör % 65	4 Faktör % 56
Güvenirlik Sonuçları	$\alpha=0,82$	$\alpha=0,91$	$\alpha=0,86$

Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör analizlerine göre birden fazla alt faktörlü yapıda ortaya çıkmasına rağmen bu araştırmada tek faktörlü bir yapıda kullanılmıştır. Bunun nedeni olarak bu araştırma modelinde ölçeklerin alt boyutlarının ayrı ayrı birbirinin üzerindeki etkisi değil tek değişken olarak 3'lü aracılı modelde (Hayes, 2013) test edilmesidir. Hernekadar Türkçe'de buna referans olacak kaynaklara rastlanmasa da uluslararası alanyazında ölçeklerin alt faktörleriyle ayrı ayrı analize sokulmasının toplam etkisi konusunda yanılığa yol açabileceği konusunda konsensus bulunmaktadır (Hancock vd., 2010: 105). Özellikle sosyal bilimlerde psikolojik tutumları ölçmeyi amaçlayan anketlerde bunun olumsuz etkisinin olabileceğini vurgulayan çalışmalar araştırmacıları etkilemektedir. Ayrıca 2017 yılında Marmara Üniversitesinin organizatörlüğünde Antalya'da düzenlenen 5. Ulusal Örgütsel Davranış Kongresinde de birkaç oturumda bu konu tartışılmış ve bu araştırmada kullanılan haliyle yani ölçeklerin tek boyutlu olarak analize tabi tutulmasının daha güvenilir ve geçerli sonuçlar verebileceği konusunda fikir birliği oluşmuştur.

3. Bulgular

3.1. Değişkenler Arasındaki Korelasyon

Değişkenlerin güvenirlik ve geçerlik analizlerinden sonra değişkenler arasındaki ilişkinin ve yönünün ortaya konulması için yapılan korelasyon test sonuçları aşağıdaki Tablo 2'de verilmiştir. Psikolojik rahatlık ve DEHB arasında düşük anlamlı ve negatif yönde bir ilişki gözlenirken, Psikolojik Rahatlık ve Yaratıcılık arasında orta düzeyde ve pozitif bir ilişki gözlenmiş ve DEHB ile yaratıcılık arasında orta düzeyde pozitif bir ilişki gözlenmiştir.

Tablo 2: Değişkenler arasındaki korelasyon test sonuçları

		PsiRahOr	YarOr	DEHB
PsiRahOr	Pearson Correlation	1	,474**	-,235**
	Sig. (2-tailed)		,000	,006
	N	137	137	137
	Pearson Correlation	,474**	1	-,302**

YarOr	Sig. (2-tailed)	,000		,002
	N	137	137	137
	Pearson Correlation	-,235**	,302**	1
DEHB	Sig. (2-tailed)	,006	,000	
	N	137	137	137

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

3.1. Değişkenler Arasındaki Regresyon Sonuçları

Regresyon sonuçlarına bakıldığında ilk aşamada DEHB'nun psikolojik rahatlık üzerindeki etkisi ,20 olurken olurken psikolojik rahatlık algısının üzerindeki değişimin ,055'inin DEHB tarafından yordanabildiği görülmektedir. DEHB'na sahip bireylerin literatür taramasında da ifade edildiği gibi düşük özgüven ve özsaygının etkisiyle kendisine verilen görevleri başaramayacaklarını düşündükleri için psikolojik rahatlıklarının düşük olacağı desteklenmiştir.

İkinci aşamada psikolojik rahatlık algısının ve DEHB'nun yaratıcılık üzerinde ayrı ayrı ve toplam etkisine bakılmıştır. İlk aşamada DEHB ve psikolojik rahatlık algısının birlikte yaratıcılığı % 26 azaltırken ilişkiden psikolojik rahatlık algısının çekilmesiyle olumsuz etki artarak DEHB'nun yaratıcılığı % 38 azalttığı gözlenmiştir. Yani psikolojik rahatlık algısının DEHB'nun olumsuz etkisi üzerinde ters yönde bir baskı oluşturarak olumsuz etkisini azalttığını söyleyebiliriz. Doğrudan ilişkide yaratıcılığın üzerindeki değişimin % 24'nun psikolojik rahatlık ve DEHB tarafından açıklanması kayda değer bir bulgudur. İlişkiden psikolojik rahatlık algısının çekilmesiyle birlikte yaratıcılık üzerindeki değişimin sadece % 9'nun DEHB tarafından açıklanabilmesi bu üçlü modelde psikolojik rahatlık algısının yadsınamaz rolünü ortaya koymaktadır. Psikolojik rahatlık algısının DEHB ve yaratıcılık arasındaki ilişkiye dahil edilmesiyle birlikte DEHB'nun etkisini düşürmesine rağmen anlamlılığın devam etmesi kısmi aracılık etkisini ortaya koymaktadır.

Tablo 3: Araştırma modelinin regresyon sonuçları

Araç Model (Baron ve Kenny, 1986; Hayes Process 2.15)					
Doğrudan Etkiler	Katsayı	S.e.	t	p	R ²
Psikolojik Rahatlık (Bağımlı Değişken)					
Sabit	3,5031	,1760	19,9017	.000	
Dikkat Eksikliği (Bağımsız Değişken)					
	-.207	,0626	-3,3185	.0012	.055** a
Yaratıcılık (Bağımlı Değişken)					
Sabit	1,7186	.4767	3,6050	.000	
Psikolojik Rahatlık (Araç Değişken)					
	,5668	.1194	4,7487	.000	b
Dikkat Eksikliği (Bağımsız Değişken)					
	-.2622	.0924	-2,8364	.005	.241** c'
Sobel Test					
Dolaylı Etki	Etki		z		
	-.1178	.0440	-2,6805	.007	
Doğrudan Etki					
	Etki	S.E.	LLCI		ULCI
	-.2622	.0924	-,4451		-,0794 c'
Toplam Etki					
	Etki	S.E.	t	p	R ²
	-,3801	.0989	-3,8432	.000	,091** c

*** $p < .001$; n=137 Number of bootstrap samples for bias corrected bootstrap confidence intervals: 1000 Level of confidence for all confidence intervals in output: 99,00

Sonuç ve Tartışma

DEHB olan bireylerin görev ve sorumluluklarında akranları kadar başarılı olmadıkları için özgüven ve özsaygı eksikliğine bağlı olarak psikolojik yönden risk algıladıkları düşünülebilir. Regresyonun ilk aşamasında DEHB'nun psikolojik rahatlık üzerindeki olumsuz etkisi bununla açıklanabilirken DEHB verilerinin katılımcıların kendi beyanları yoluyla elde edildiği unutulmamalıdır. Bu yüzden bu araştırmanın DEHB vakalarıyla birebir yapılması daha güvenilir ve geçerli sonuçların alınmasını sağlayabilir. Daha önceki deneyimlerinde başarısızlığı yaşamış olan DEHB

olan çalışanlar genelde kendilerini aynı alanlarda yetersiz ve başarısız görmektedirler. Bunun yanında DEHB vakalarının olduğu ortamlarda da bilinçli bireyler DEHB'na sahip bireylere yaklaşırken daha şefkatli ve hoşgörülü yaklaşacakları için ortamdaki psikolojik rahatlık seviyesinin artacağı düşünülmektedir. DEHB'nun psikolojik iklimle beslenebildiği sürece yaratıcılığı destekleyebileceği önerilmişti. Bu öneriyi araştırma sonuçlarının desteklemesi DEHB'na sahip bireylerin ihtiyaç duydukları şefkat ve hoşgörüyü elde ettiği ortamlarda örgütlere faydasının olabileceğini düşündürmektedir. Vaka analizlerinde psikolojik rahatlık algısının DEHB'ni baskılayan rolünün gözlenmesinden dolayı DEHB ve yaratıcılık arasında psikolojik rahatlık algısının etkisinin olabileceği düşünülmüştür. Saha çalışmasında tam aracılık etkisinin gözlenmemesine rağmen kısmi aracılık etkisi DEHB anketinin konuya farkındalığı yüksek bir örneklem üzerinde uygulanması ve daha büyük örneklemin kullanılmasının daha kayda değer sonuçları ortaya koyabileceğini düşündürmektedir. Vaka analizlerinde Psikolojik rahatlık algısının DEHB'ni bastırabildiği gözlenmişti. Fakat yaratıcılık konusunda herhangi bir sonuç gözlenmemiştir. Psikolojik rahatlık iklimiyle DEHB'ni bastırılan öğrencilerin verilen görevleri yapmaya başladığı ve içinde bulunduğu gruba olumlu duygular beslediği gözlenmişti. Psikolojik rahatlık iklimiyle birlikte DEHB'e sahip bireylerin içinde bulunduğu örgüte duygusal bağlılık gösterip yaratıcılık yönündeki yeteneklerini kullanabileceği düşünülmektedir.

Bir araştırmada bireylerin yaratıcılık davranışlarının bireylerin gündelik yaşantılarındaki fiziki hareketlerine göre de değişebileceği ortaya konulmuştur (A Stroll Helps Creative Thinking, 2014). Bazı bireyler yürürken daha yaratıcı fikirler ürettiğini ifade ederken bazıları ise otururken daha yaratıcı olduğunu ifade etmişlerdir. Buradan yol çıkarak hareket ederken veya benzer formlarda daha yaratıcı olduğunu düşünen bireylerin bilinçaltında çeşitli dürtüleri tatmin etmesi bireylerin psikolojik olarak rahatlayarak beklentilere yönelik davranmasına ve sorumluluk üstlenmesine yol açabilir. Ayrıca hareket ederken yaratıcı olduğunu düşünen bireylerin DEHB belirtileri gösterebileceği de göz önüne alınmalıdır.

Alanyazında yapılan birçok çalışma yaratıcı bireylerin geçmiş deneyimlerini referans olarak kullanabildiğini ve içinde bulunduğunu durumları birçok farklı boyuttan değerlendirebildiğini ortaya koymaktadır (Kanematsu ve Barry, 2016). DEHB vakalarında bireylerin dikkat eksikliğinin altında yatan nedenin beynin ilgili bölümünün sürekli bilgi bombardımanına maruz kalarak işlem yapması ve bağlamsal olarak çevresindeki tüm etkilere bir tepki oluşturması olabilir. Bu süreçte rastgele hafızanın sürekli işlem yapması ve maruz kalınan her tepkiyi bir şekilde bilinçaltına kaydetmesi anlatıldığı gibi dikkat eksikliğine neden olurken diğer yandan da ileride karşılaştığı benzer veya ilişkili olabilecek durumlarda ilişki kurmasını ya da fikir üretmesini sağlayabilir. O yüzden DEHB olmayan bir birey herhangi çevrede odaklaması gereken konuya odaklandığında DEHB olan birey o an çevredeki hemen hemen her objeden bir etki alıp buna ilişkin tepki oluşturur. DEHB olmayan bireyden beklenen konuşulan konuya odaklanmak olduğu için aynı ortamdaki DEHB olmayan bireyler konuya genelde aynı odak boyutundan bakarlar ve fikir üretirler. Oysa DEHB olan bireyler ise odaklanamadıkları ve ilgili çevredeki her bir etkiye farklı bir tepki geliştirerek bilinçaltına sakladığı için ileride içinde bulunacakları herhangi bir çevrede bilinçaltına sakladığı bu verilerle ilişkili bir durumla karşılaştığında bilinçaltından bunu çağırarak dile getirir. Dile getirdikleri alternatifler genelde herkesin motive olduğu konuyla genellikle ilgisi yokmuş gibi görülürken dolaylı yoldan ilgi kurdukları için dile getirdiklerini unutmamak gerekir. Çünkü geçmişteki deneyimlerinde hafızalarına aldıkları etkileri gelecekte ilişkisi olan yerlerde açığa çıkarma davranışları DEHB rahatsızlığı olan bireylerde yaygındır. DEHB'e sahip bireylerin örgüt amaçları doğrultusunda alternatif üretmesini sağlamak için duygusal olarak DEHB rahatsızlığı olan bireyi gurubun problem konusuna çekmek gerekir. Bunun bu araştırmada psikolojik rahatlık faktörünün sağlayacağı hoşgörü ve destek iklimiyle başarılabileceği önerilmiş ve olumlu sonuçlar alınmıştır.

Araştırma işletmeler ve diğer örgütler için DEHB'e sahip üyelerin uyumu ve örgüt amaçları doğrultusunda kullanımı açısından kaydadeğer sonuçlar barındırmaktadır. Psikolojik rahatlık ikliminin sağlanmasıyla bu üyelerin örgüte doğrudan

veya dolaylı olumsuz etkilerinin azaltılarak olumlu etkilerinin artırılabilceği düşünölmekte olup araştırma sonuçları da bunu desteklemiştir. Psikolojik rahatlık olgusunun etkin kullanımıyla DEHB'e sahip bireylerin işteki devamsızlıkları, teşhis ve tedavi giderleri azaltılabileceği gibi iraksak düşünme yetilerinden de faydalanılabilir.

Araştırmaya olumsuz eleştiri olarak örneklem sayısının yetersizliği sunulabilir. Bölgenin taşra özellikleri göstermesi ve aynı işletmede farkındalığı yüksek daha fazla örneklemin bulunamamasından dolayı gelecekte yapılacak çalışmalarda DEHB ve psikolojik iklime ilişkin olgular nicelik ve nitelik açısından daha geniş örneklemlerde araştırılması faydalı sonuçlar ortaya çıkarabilir. İleride yapılacak çalışmalarda psikolojik rahatlık algısının aracı olarak kullanılmasıyla DEHB'in örgütsel uyumla arasındaki ilişkisi ortaya konulabilir.

Diğer yandan DEHB vakasının olduğu ortamda bu araştırmaya benzer şekilde bir model oluşturulurken bir tek farkla yani psikolojik rahatlık algısının DEHB'e sahip olan bireylerin dışındaki çalışanlar üzerinde ölçölmesi bu çalışanların DEHB'e sahip bireylere olan tavır ve davranışlarını ortaya koyabilir. Literatür taramasında da ifade edildiği gibi diğer çalışanların DEHB'e sahip bireylere daha hoşgörölü davranacağı düşünülmektedir. İleriki çalışmalarda bu model kullanılabilir. Ayrıca performans vb. etkilerle üçlü modellerin kurulması araştırmaya farklı boyutlar katabilir. Psikolojik rahatlık algısının pozitif psikoloji çerçevesinde olumlu etkisinin tartışılmaz olduğu düşünülmektedir (Yener, 2015). Bu açıdan psikolojik rahatlık algısı olumsuz bir gerçek olan DEHB'in tüm boyutlarında olumlu sonuçlar ortaya koyabilir.

Kaynakça

- Akgündüz, Y. (2013). Çalışanların yaratıcılığına motivasyon araçlarının etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9 (20), 131-148.
- Albert R. S, ve Runco MA. (1989). Independence and cognitive ability in gifted and exceptionally gifted boys. *J. Youth Adolesc*, 18, 221-30.
- A Stroll Helps Creative Thinking (2014). *Watertown daily times*. 2 Mayıs 2017.
- Amabile, T. M., Goldfarb, P., ve Brackfield, S. (1990). Social influences on creativity: Evaluation, coaction, and surveillance. *Creativity Research Journal*, 3, 6-21.

- Anderson, H. (1959). *Creativity in Perspective. In Creativity and Its Cultivation* (pp. 236-242). New York: Harper Brothers.
- APB, (2013). *Amerikan psikiyatri birliği, mental bozuklukların tanısasal ve sayımsal el kitabı* (DSM 5) (Çev. Ed. E. Köroğlu). Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 2014.
- Barry, D. M., ve Kanematsu, H. (2006). International program to promote creative thinking in chemistry and science. *The Chemist*, 83 (2), 10-14.
- Barkley, R. A., Fischer, M., ve Edelbrock, C. S. (1990). The adolescent outcome of hyperactive children diagnosed by research criteria: I. An 8 year old prospective follow up study. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 29, 546-557.
- Barkley, R.A. (1997). *ADHD and the nature of self-control*. New York, NY: The Guilford press.
- Beghetto, R. A., ve Kaufman, J. C. (2007). Toward a broader conception of creativity: A case for mini-c creativity. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 1, 73-79.
- Bernhardt, H. (2014). *Treatment of adult ADHD*. Caddac Report and Manual.
- Chavez-Eakle, R. A., Lara, M. C., ve Cruz, C. (2006). Personality: a possible bridge between creativity and psychopathology. *Creativity Research Journal*, 18 (1), 27-38.
- Churchland, P. S. (2002). *Brain-Wise: Studies in neurophilosophy*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Csikszentmihalyi I. (1988). *Flow in historical context: The case of the Jesuits*. In Csikszentmihalyi M., Csikszentmihalyi I. (Ed.), *Optimal experience: Psychological studies of flow in consciousness*. (pp. 232-247). Cambridge, UK: Cambridge University Press. Google Scholar.
- Damasio, A. (1994). *Descartes' error: emotions, reason, and the human brain*. New York: Avon Books.
- Dietrich, A. (2004). The Cognitive neuroscience of creativity, *Psychonomic Bulletin & Review*.
- Dietrich, A. ve Allen, J.D. (1998). Functional dissociation of the prefrontal cortex and the hippocampus in timing behavior. *Behav. Neurosci*, 112 (5), 1043-7.
- Ebert, E. (1994). The Cognitive spiral: creative thinking and cognitive processing. *Journal of Creative Behavior*, 28 (4), 275-290.
- Edmondson, A.C.(1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44 (2), 350-384.
- Edmondson, A. C. (2004). *Psychological safety, trust, and learning in organizations: a group-level lens. in trust and distrust in organizations: dilemmas and approaches*, Kramer RM, Cook KS (Ed.). Russell Sage Foundation: New York; 239-272.
- Faraone, S. V., Biederman, J. ve Mick, E. (2006) The age-dependent decline of attention deficit hyperactivity disorder: a meta-analysis of follow-up studies. *Psychological Medicine*,

36, 159-165.

- Feist, G. J. (1999). *The influence of personality on artistic and scientific creativity*. In R. J. Sternberg (Ed.), *Handbook of creativity*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Fuster, V. (2002). *Assessing and modifying the vulnerable atherosclerotic plaque*. Futura Publishing Company, Armonk.
- Guilford, J.P. (1950). Creativity. *American psychologist*, 5, 444-454.
- Guilford, J.P. (1967). *The Nature of human intelligence*. New York: McGraw-Hill.
- Gupte-Singh K. (2017). *Economic burden of attention-deficit/hyperactivity disorder among pediatric patients in the united states*. *Value in Health* 20, 602-609, No. 4, 4 Apr 2017. Available from: URL: <http://doi.org/10.1016/j.jval.2017.01.007>.
- Hancock, G., Mueller, R. ve Stapleton, L. (2010). *The Reviewer's guide to quantitative methods in the social sciences*. Routledge.
- Hauser, J., Makulska-Gertruda, E., Reissmann, A. (2014). ADHD Atten Def Hyp Disord (2014) 6: 61. <https://doi.org/10.1007/s12402-013-0125-7>.
- Hayes, A. F. (2013). *An Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: a regression-based approach*. New York, NY: Guilford Press.
- Kanematsu, H. ve Barry, D. (2016). *STEM and ICT education in intelligent environments*, *Intelligent Systems Reference Library* 91, DOI 10.1007/978-3-319-19234-5-2, 198.
- Kasof, J. (1995). Explaining creativity: The attributional perspective. *Creativity research journal*, 8, 311-365.
- Kozbelt, A., Beghetto, R.A., ve Runco, M.A. (2010). *Theories of creativity*. In: J. C. Kaufman, & R. J. Sternberg (Ed.) *The Cambridge Handbook of Creativity* (pp. 20–47). New York: The Cambridge University Press.
- Landon, H.C. (1992). *Mozart, wolfgang, amadeus*. In *Lexicon Universal Encyclopedia* (pp. 628-629). Lexicon Publications, Inc.
- LeDoux, J. E. (1996). *The Emotional brain*. New York: Simon and Schuster.
- NCPG, (2013). *Diagnosis and management of ADHD in children, young people and adults*. National Clinical Practice Guideline, London: Alden Press.
- Nilsson, K. (2013). *Common treatments of ADHD*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi, Skövde: İsveç Üniversitesi İnsan ve Bilişim Fakültesi.
- Mannuzza, S., Klein, R. G., ve Bessler, A. (1998). Adult psychiatric status of hyperactive boys grown up. *American Journal of Psychiatry*, 155, 493-498.
- Markowitsch, H. J. (1995). Which brain regions are critically involved in the retrieval of old episodic memory? *Brain Res Rev*. 21,117-127.

- Martindale C (1989). *Personality, situation, and creativity*. In J. A. Glover, R. R. Ronning & C. R. Reynolds (Ed.), *Handbook of creativity: Perspectives on individual differences* (pp. 211-232). New York: Plenum Press.
- Martindale, C., Anderson, K., Moore, K., ve West, A. N. (1996) Creativity, oversensitivity and rate of habituation. *Personality and Individual Differences*, 20, 423-427.
- Miller, E. K., ve Cohen, J. D. (2001). An integrative theory of prefrontal cortex function. *Annual Review of Neuroscience*, 24, 167-202.
- NICE. (2006). *Parent-training/education programmes in the management of children with conduct disorders*. Technology Appraisal 102. London: NICE. Available at: www.nice.org.uk/TA102 [replaced by 'Antisocial Behaviour and Conduct Disorders in Children and Young People', NICE clinical guideline, 158.
- Olfson M, Gameroff MJ, Marcus SC, ve Jensen PS. (2003). National trends in the treatment of attention deficit hyperactivity Disorder. *Am J Psychiatry*, 160 (6), 1071-1077.
- Öner, P., Öner, Ö., Aysev, A., Küçük, Ö. ve İbiş, E. (2008). Obsesif kompulsif bozukluk ve dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan çocukların serebral kan akımlarının karşılaştırılması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 19 (1), 13-18.
- Perkins, D. N. (1981). *The Mind's best work*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Pfenninger, K., Shubik, V., ve Pfenninger, A. (Ed.) (2001). *The Origins of Creativity*. New York: Oxford Press.
- Philbrick, D., Tymms, P. ve Woodcock, S. (2004). *A Multi-agency approach to difficulties associated with attention, hyperactivity and impulsiveness: Framework and Guidance*, Durham: Durham County Council, NHS, CEM Centre.
- Post, R. M. (1994). Creativity and psychopathology. A study of 291 world-famous men. *Brit J Psychiat*, 165, 22-34.
- Rothenberg, A. (2001). Bipolar illness, creativity and treatment. *Psychiat Quart*, 72, 131-47.
- Runco, M. A. (2007). *Creativity. Theories and themes: Research, development, and practice*, San Diego, CA: Academic Press.
- Runco, M. A. (2008). Creativity and Education. *New horizons in education*, 56, 107-115.
- Sakarya, G. (2013). *Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu olan ve olmayan çocuklarda, wechsler çocuklar için zeka ölçeği tv ve nöropsikolojik testlerle ölçülen yönetici işlev bozuklukları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü.

- Sayal K, Taylor E, Beecham J, Byrne P. (2002). Pathways to care in children at risk of attention-deficit hyperactivity disorder. *Br J Psychiatry*, 181, 43-48.
- Smythe, I. (2005). Identificarea copilului dislexic în clasă, Identification of the dislexic child in the classroom. *Psihopedagogia Copilului*, 4, 59-67.
- Stein, M. I. (1953). Creativity and culture. *The Journal of Psychology*, 36, 311-322.
- Şenol, S. ve İşeri, E. (2004). Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu. *Güncel Psikoloji ve Psikiyatri Dergisi*, 4, 37-38.
- Taylor, E. ve Sonuga-Barke, E. (2008). Disorders of attention and activity. In Rutter's *Child and Adolescent Psychiatry* (5th edn) (eds M. Rutter, E. Taylor, J. S. Stevenson, et al.). London: Blackwell.
- Taylor, E., Doepfner, M., ve Sergeant, J., (2004). European clinical guidelines for hyperkinetic disorder: first upgrade. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 3 (1), 1-30.
- Torrance, E. P. (1990). *Torrance tests of creative thinking*. Bensenville: Illinois. Scholastic Testing Service.
- Quintana, J. ve Fuster, J. M. (1999). From perception to action: Temporal integrative functions of prefrontal and parietal neurons. *Cerebral Cortex*, 9, 213-221.
- Visser, S. N., Danielson, M.L., Bitsko, R. H. , Holbrook, J. R. , Kogan, M. D., ve Ghandour, R. M. , (2014). Trends in the parent-report of health care provider- diagnosed and medicated attention-deficit/hyperactivity disorder: United States, 2003-2011. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 53, 34-46.
- Wallas, G. (1926). *The Art of thought*. New York: Harcourt Brace.
- Yener, S. ve Saka, C. (2017). Örgütsel öğrenme bağlamında psikolojik rahatlık. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 45-66.
- Yener, S.(2015). Psikolojik rahatlık algısı Türkçe formunun geçerlik ve güvenirlik çalışması, *ODÜ Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 280-305.
- Young, S., Toone, B. ve Tyson, C. (2003). Comorbidity and psychosocial profile of adults with attention deficit hyperactivity disorder. *Personality and Individual Differences*, 35, 743-755.
- Young, S., Heptinstall, E., ve Sonuga-Barke, E. J. S. (2005). The adolescent outcome of hyperactive girls: self-report of psychosocial status. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46, 255-262.
- Zametkin A. J, Nordahl T. E, Gross M. (1990). Cerebral glucose metabolism in adults with hyperactivity of childhood onset. *N Engl J Med*, 323,1413-1415.